

Шулик А. Г.

викладач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ГАГЕНМЕЙСТЕРА НА ТЛІ ІСНУВАННЯ ХУДОЖНЬО- ПРОМИСЛОВОЇ ШКОЛИ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Анотація. У матеріалах статті аналізуються особливості творчої діяльності Володимира Гагенмейстера як художника-графіка.

Ключові слова: графіка, гравюра, літографія, графічна школа, Поділля.

Аннотация. Шулик А.Г. Графическая деятельность В.Гагенмейстера на фоне экзистенции художественно-промышленной школы в Каменице-Подольском. В материалах статьи анализируются особенности творческой деятельности Владимира Гагенмейстера как художника-графика.

Ключевые слова: графика, гравюра, литография, школа графики, Подолье.

Summary. Shulyk A.G. Graphic activity of V. Gagenmeister on the background of existence of artistic-industrial school in Kamyanets-Podilsky. The article analyses the peculiarities of creative activity of Volodymyr Gagenmeister as a graphic-artist.

Keywords: drawing, engraving, lithography, the school of drawing, Podillya.

Постановка проблеми дослідження. Цінність мистецтва визначають етнічні, соціальні та культуротворчі особливості. Українська графіка ХХ століття – самобутнє та яскраве явище національної культури. Виявлення особливостей розвитку графічного мистецтва на Поділлі у ХХ ст. викликає інтерес у сучасній мистецтвознавчій науці як конкретний об'єкт дослідження, котрий ще не отримав всебічного аналізу, відповідного осмислення в культурній спадщині держави.

Важливе місце серед загального доробку провідних українських графіків ХХ століття займають твори художників Кам'яниччини, без яких не можна уявити собі цілісний компендіум українського графічного мистецтва. Кам'янецька графіка – невід'ємна складова частина загального творчого процесу в українському мистецтві. Вона завжди розвивалася в єдиному руслі основних напрямків художньої культури, найхарактернішими рисами якої є висока ідейність у найглибшому і найточнішому розумінні слова, вірність духовним принципам, доступність і зрозумілість художньої мови при неодмінній умові справжнього мистецького підходу до будь-якої теми. Водночас графічне коло Кам'яниччини відзначається деякими особливостями, які дають підставу розглядати її як особливий місцевий, локальний культурно-мистецький осередок української графіки.

Вивчення характерних рис художнього життя митців-графіків окремого регіону важливе для висвітлення мистецьких процесів України в цілому. Аналіз творчих реалій певних періодів допоможе вималювати цілісну картину художнього розвитку мистецтва графіки та її складових, які залежать від географічного розташування, суспільного становища й мистецьких впливів. Фундаментальні дослідження культурно-мистецьких процесів Кам'яниччини ХХ ст. сприятимуть належній оцінці творів мистецтва, визначенню вирішальної ролі творчих особистостей (художників-графіків), а також відповідного місця мистецьких об'єднань та шкіл, їх впливу на культурне життя Поділля.

Творчість Володимира Миколайовича (Карла-Ріхарда) Гагенмейстера (1887-1938), особистості надзвичайно різносторонньої та креативної, розглядалася численними науковцями, істориками й мистецтвознавцями з багатьох сторін (Ю. Сіцінським, Й. Ролле, Л. Баженовим, С. Білокінь, В. Прокопчук, А. Паравійчук, О. Ерн, Н. Урсу та ін.). Досліджувалися культурологічна, художньо-педагогічна та видавнича діяльності митця. Графічна спадщина художника фрагментарно розглядалася зазвичай майже поза межами даних наукових розвідок. Тому **мета статті** – розглянути графічний доробок В. Гагенмейстера у контексті поліграфічної діяльності художника, розгорнутої ним в стінах Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи, а також зазначити її вплив на подальший розвиток мистецтва графіки на теренах Кам'яниччини у ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розвиток графічної школи на Кам'яниччині можна умовно поділити на три основних етапи,

Надійшла до редакції 11.08.2011

які характеризуються не лише хронологічними межами але й, насамперед, особистостями митців та своєрідними рисами їх творчості.

Перший історичний етап, який припадає на початок та першу третину ХХ ст., пов'язаний безпосередньо з творчістю відомого педагога, художника-графіка Володимира Гагенмейстера. Саме В. Гагенмейстер своєю поліграфічною діяльністю, розгорнутою на тлі існування художньо-промислової школи у Кам'янці-Подільському, дав поштовх до виникнення на Кам'янецьчині осередку графіки.

Для даного періоду характерне мистецтво літографії (гравюри по каменю) – техніки, яка була провідною в європейському гравюрному мистецтві ХІХ ст. Техніку літографії на українські землі привнесли західноєвропейські митці. Зокрема на Поділлі в даній техніці працювали Н. Орда, Й. Зейдліц та ін. Розквіт мистецтва літографії, пов'язаний із захопленням художників ведутами, архітектурними краєвидами, спричинив розвиток тиражованої графіки. Вид так званого, мандрівного рисунка, тобто рисунка, що пов'язаний з ведутою або романтизованим ландшафтом, набув у ХІХ ст. великої популярності в Європі. Це відбилося на професійних зацікавленнях багатьох художників. Надзвичайні тиражні можливості літографії, її образотворчі, фактурні та тонові властивості зробили літографію найбільш художньою технікою століття. Цьому сприяла і її здатність нейтральності, яка дозволяє працювати на камені в самому широкому діапазоні стилів і манер. Саме мистецтву літографії надавав перевагу у своїй творчості В. М. Гагенмейстер.

Художньо-промислова школа у місті Кам'янці-Подільському була заснована ще на початку ХХ століття. Розташовувалася вона у приміщенні подомініканських будівель на другому поверсі, поряд з Давньосховищем Подільського церковного історико-археологічного товариства. Першим керівником школи став відомий український художник В'ячеслав Костянтинович Розвадовський (1878-1943). Кошти на існування художніх класів були виділені Подільською губернською земською управою і частково Петербурзькою Академією мистецтв.

Великою заслугою школи була її краєзнавча діяльність. Популяризація подільських форм керамічних виробів і використання мотивів подільського орнаменту проводилися ще з часів заснування навчальних класів В. К. Розвадовським, продовжувалася ця робота і в довоєнний час. Але особливо сильного розквіту досягла краєзнавча робота і використання зразків та матеріалів народної творчості у навчальному процесі з призначенням на посаду завідувача школи В. М. Гагенмейстера. Він очолював школу з 1916 року до 1933.

Володимир Гагенмейстер був відомим українським педагогом, художником-графіком, мистецтвознавцем, етнографом Поділля, видавцем, членом Подільського історико-археологічного товариства, Кам'янець-Подільського наукового товариства при Українській Академії наук.

Народився В. М. Гагенмейстер 30 травня (12 червня) 1887 року у м. Виборг Санкт-Петербурзької губернії в родині військового урядовця. Після реального училища Володимир Гагенмейстер успішно закінчив художнє училище барона О. Штігліца в Петербурзі (нині вище художньо-промислове училище ім. В. Мухоміної). Отримав звання художника прикладного мистецтва з правом викладання і був відзначений направленням для однорічного студіювання за кордон.

Потім викладав у художній школі Пскова, а 1916 р., за наказом Міністерства, був переведений в Україну на посаду директора Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи. В. Гагенмейстер був обраний новим завідувачем школи на місце В. Розвадовського, усуненого з посади за надмірну «українськість». Володимира Миколайовича до того вразив потужний потенціал мистецтва Поділля, що він присвятив йому решту свого життя. Він глибоко досліджував народно-мистецьку спадщину краю, разом з учнями збирав етнографічні матеріали по селах, робив з ними замальовки, виявляв народних умільців. Усе це самостійно ввів до програм навчального процесу. Він потроїв число учнів школи, відкрив ткацький та літографський відділи. Не знаючи української мови, В. Гагенмейстер опанував її, і з 1922 р. нею викладав.

З 1919 р. В. Гагенмейстер викладав у Кам'янець-Подільському університеті історію всесвітнього мистецтва і був водночас аспірантом Харківського художнього інституту.

У художньо-промисловій школі В. Гагенмейстер прагнув зосередити найталановитішу молодь Поділля. Тому для бідних тут існували пільги. Вихований на мистецьких традиціях Прибалтики та Петербурга, він, як талановитий художник, захопився глибоким змістом і високою культурою образотворчого мистецтва Поділля настільки, що розгорнув широке і ґрунтовне його дослідження та популяризацію [2, с. 49]. Школа виховала немало талановитих художників, скульпторів, мистецтвознавців. Серед них: Василь Артеменко, Юхим Гаврилюк, Сергій Кукуруза, Михайло Ліщинер, Григорій Пустовойтенко, Зінаїда Охримович, Ніна Сулковська, Тамара Сис та інші.

Під час літніх канікул у школі були створені дослідницькі групи з викладачів та учнів, які виїжджали в села для вивчення подільського гончарства, ткацтва, вишивки, архітектури, детального змальовування зразків. Зібрані матеріали, пізніше опрацьовані в школі, використовували у навчальному процесі, прищеплюючи вихованцям любов і повагу до всього народного. В. Гагенмейстер взявся за організацію видання малюнків та альбомів з окремих видів мистецтва. В Україні не відомі приклади, щоб при звичайній художній школі було створене мистецьке видавництво.

Цінністю школи є видання альбомів і брошур на краєзнавчі теми, популяризація не тільки кращих форм і зразків народного мистецтва, але й звичаїв та побуту Поділля. Зібрані матеріали готувалися до друку і видавалися силами школи, яка мала свою літографічно-цинкову майстерню і друкарський станок. Підготовлені роботи друкувалися літографічним методом, були художньо оформлені [8, с. 110].

Створені друкарським способом посібники, що вміщували в собі етнографічні матеріали, зібрані в селах Поділля, видавалися викладачами та учнями профшколи. У цих виданнях художник проводив мистецтвознавчий аналіз знайдених зразків, намагаючись зробити їх доступними для використання у навчанні.

За змістом зазначені видання поділяються на такі, що присвячені історичним і архітектурним пам'яткам, народному мистецтву (побут, настінний розпис, вишивка, прикраси, одяг), гончарній кераміці; крім того трапляється друк портретів, плакатів і поштових карток із зображенням зразків народного мистецтва.

Продукція шкільного видавництва виходила в чорно-білому та кольоровому оформленні. І літографські, і друкарські видання були позначені високим мистецьким і поліграфічним рівнем. Найкращі з них – «Вишивка низько на Поділлі» (1927), «Стінні розписи на Уманщині» (1927), «Тульчинщина» (1927), «Настінні паперові прикраси Кам'яниччини» (1930) та ін.

Донька В. Гагенмейстера, Ольга Володимирівна, розшукала 136 видань профшколи станом на 1989 рік – її батькові належало 96 [7, с. 2]. «Селянські настінні розписи на Кам'яниччині» (1930) – одна з найхарактерніших робіт художника і одне з найкращих поліграфічних видань школи на 36 сторінках з 50-ма кольоровими таблицями та 26 ілюстраціями [4, с. 12]. Деякі репродукції альбому містять до 5-ти кольорів, є також репродукції, виконані кількома відтінками однієї фарби, а також 3 ілюстрації, виконані трьохбарвною технікою (накладанням фарб одна на другу), що в літографії вимагає особливої уважності та вміння. Книга має прекрасний перепліт зі спеціально для того друкованою кольоровою обкладинкою на крейдяному папері і «підкладкою» (внутрішній бік оправи), друкованою 4-ма фарбами [9, с. 147].

У 1920 р. під керівництвом В. Гагенмейстера у стінах школи було створено музей художньої промисловості, метою діяльності якого стало пропагування мистецтва і допомога навчальному процесу школи. Музей складався з таких відділень: пластичне мистецтво (живопис, скульптура, графіка), промислове мистецтво (ремісничі, кустарні й фабрично-заводські вироби), технічний відділ (зібрання інструментів, малюнки матеріалів та їх обробки, зображення послідовного процесу виконання виробів), бібліотечне відділення (стародавні видання, книги з мистецтва України й інших народів, технічна література і фотографії) [1, с. 119-121].

Починаючи з 1924 року, школа випускала свої видання зі знаком, створеним В. Гагенмейстером: глиняний глечик і накатний літографський валок у колі, а по периметру кола літери – К.П.Х.П.Ш. (Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа). Видавництво проіснувало 10 років.

У 1933 році В. Гагенмейстер поїхав на запрошення до Харківського поліграфічного інституту, викладав там історію мистецтва. Потім переїхав до Києва, де очолив експериментальні майстерні при музеї

українського народного мистецтва. Помер Володимир Миколайович у 1938 році.

Оцінюючи творчість В. Гагенмейстера, не залишається поза увагою його зацікавлення архітектурним пейзажем (ведують) Кам'янич-Подільського. Створені ним кольорові автолітографії (гравюри на камені, що виконуються самим автором, без допомоги майстра-літографа) кам'яницьких ведуть є документально-художнім свідченням глибокого інтересу до Кам'янич, захоплення його архітектурою та побутом. На відміну від багатьох видописців, Гагенмейстеру притаманне ліричне сприйняття архітектурних творів, відчуття своєрідності та незвичайності ансамблевої забудови міста, кропітка документальність та гармонія. Його твори не сплутати ні з якими іншими, їх автор, без сумніву, належить до найкращих «портретистів» Кам'янич [10, с. 13]. Архітектурні пейзажі Кам'янич-Подільського відтворені у серії автолітографій до альбому «Старий Кам'янець-Подільський» (1928-1930).

Поділля, зокрема Кам'янець-Подільський, завжди було постійним джерелом натхнення для кам'яницьких графіків. Історія та сучасність цього краю лягли в основу творчості багатьох митців. Ні в один з періодів розвитку графічного мистецтва, починаючи з кін. XIX ст. – часу поширення станкової рафіки на Кам'яниччині, розробка подільської тематики не переривалася, щоразу збагачуючись новими змістовими якостями, новими ідейно-естетичними оцінками тих чи інших історичних, побутових явищ. Така популярність пояснюється географічними особливостями міста, а також наявністю на його території численних старовинних пам'яток. Художники різних історичних часів шукали тут духовного затишку, свіжості вражень, ліричності.

Художньо-промислова школа першою розпочала велику роботу у справі популяризації архітектурних пам'яток і видів Кам'янич-Подільського. Вона видала кілька альбомів пам'яток міста і кілька поштових листівок із зарисовками художника та його учнів [6, с. 4].

Видова листівка була своєрідним елементом культури і побуту Поділля кінця XIX – початку XX ст. В Європі ілюстровані поштові картки почали розповсюджуватися у середині 90-х рр. XIX ст. Серед перших зображень були види українських міст. Листівка з подільськими краєвидами з'явилася на початку XX ст. Серед листівок подільської тематики з репродукціями творів В. Гагенмейстера «Старий Кам'янець-Подільський. Ратуша» (1923), «Вітряна брама» (1924); серія «Кам'янець-Подільський» з 12-ти кольорових листівок (1926-1927); «Кам'янець на Поділлі» (1927); серія «Поділля» (1927) та ін.

Культурно-мистецькі об'єкти, відтворені В. Гагенмейстером у графічних аркушах, – невід'ємна складова старовинних куточків міста. Багато архітектурних пам'яток Кам'янич-Подільського назавжди зникло. Але продовжують вони своє життя в автолітографіях художника-графіка Володимира Гагенмейстера.

Так як видання школи виходили невеликими накладками (50-150 прим.), то стали бібліографічною рідкістю. У жодній бібліотеці вони не збереглися, а знайдені лише у фондах Хмельницького обласного художнього музею та у приватних осіб як сімейна реліквія [5, с. 5]. Частина його творів збереглась у фондах історичного Кам'янця-Подільського музею-заповідника. Вони експонуються в картинній галереї міста.

Якщо взяти до уваги збережені зразки видань, а також врахувати відомості, які залишили у своїх дослідженнях Юхим Сіцинський та Йосип Ролле, то можна зробити висновок про вагомий внесок Володимира Гагенмейстера в розвиток книжкової культури України. Розглянувши історію європейської видавничої справи та базуючись на наукових розробках українських істориків і краєзнавців, можна стверджувати, що у своїх виданнях В. М. Гагенмейстер наслідував традиції жанру *livred'artiste* (фр. «книга художника»), що виник у Франції на рубежі XIX і XX століть [9, с. 144]. *Livred'artiste* були поширені на початку 20ст., хоча виконуються і зараз. Це книга або альбом, створена за допомогою унікальних графічних технологій і розрахована на цінителів мистецтва і колекціонерів. Сюди входять книги, виконані за допомогою шовкографії, літографії, офорту, високого друку (кліше), літоофсету (популярного замітника дорогої ручної літографії), цифрового друку й іншої рідкісної тиражної техніки, такої як гравюра на дереві, пластиці, картоні або, наприклад, курйозні кліше, зроблені на сирій картоплі. Можливе використання простого офсету, якщо автор свідомо обмежує тираж, застосовує складну конструкцію книги або розфарбовує від руки кожен екземпляр.

У *livred'artiste* особливим чином співвідносяться ілюстрація і текст: з одного боку, текст грає важливу роль (зокрема – як мотивація для художників), з іншої – графічні листи складають паралельний текст, вільний від завдання прямої ілюстрації літературного матеріалу. Книжки художника видаються невеликими тиражами (від 20 до 400 екземплярів) і виготовляються із застосуванням рідкісних технологій: литво спеціального паперу для кожного видання, унікальний спосіб друку текстового матеріалу (високий друк, літографія) та інші засоби, що підвищують унікальну виразність і специфіку *livred'artiste* [9, с. 145].

На сьогодні вдалося встановити лише невелику частину творів художника. Багато праць Гагенмейстера загинуло в музеях і приватних збірках під час німецько-фашистської окупації. Дочка художника Ольга Ерн у 1971 році домоглася реабілітації батька, створила у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України його персональний фонд й організувала згодом 7 посмертних персональних виставок – у Києві, Львові, Кам'янці-Подільському.

Висновки. Творчі видання художньо-промислової школи за всіма основними ознаками (часовий період, унікальність авторського матеріалу, малотиражність, високий поліграфічний рівень виконання, складний спосіб друку, ускладнення конструкції та маркування

кожного видання, наявність у виданні унікальної друкованої графіки художника) належать до кращих зразків жанру *livred'artiste* і є унікальними мистецькими творами світового масштабу.

В. М. Гагенмейстер був великим популяризатором Поділля. Багато він зробив і для Кам'янця-Подільського. Одним з перших домагався визнання Кам'янця як заповідника, оспівував його образи у своїх графічних творах. Своєю поліграфічною діяльністю В. Гагенмейстер заклав основи для подальшого розвитку мистецтва гравюри на теренах Поділля. Його працю продовжили художники-графіки С. Кукуруза, Д. Брик та З. Гайх, творчість яких представляє наступний період розквіту графічного мистецтва Кам'янеччини XX століття та відкриває перспективи здійснення *подальших наукових розвідок* в означеному культурному просторі.

Література:

1. Данилюк А. В. Гагенмейстер / А. Данилюк // Жовтень, 1976. – №12. – С. 119-121.
2. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) О. Закоханий у Поділля / О. Ерн // Подільське братство. – Кам'янець-Подільський, 1993. – № 3. – С. 48-54.
3. Климчук О. Час цвітіння / О. Климчук // Україна. – К., 1989. – № 8. – С. 12-13.
4. Конишева М. Поділля у творчості художника-графіка В.М. Гагенмейстера / М. Конишева // Тези доповідей наукової конференції, присвяченої сторіччю від дня заснування Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника «Музей і Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 86.
5. Крочек Я. Кімната-музей у школі / Я. Крочек // Радянське Поділля, 27 вересня 1973. – С. 5.
6. Матвієв М. Музи нашого міста / М. Матвієв, А. Паравійчук // Прапор жовтня, 1971. – 20 липня. – № 113 (4634). – С. 4.
7. Паравійчук А. Виставка художника: У філіалі музею-ратуші відкрито виставку робіт художника В.М.Гагенмейстера «Пам'ятки і види Кам'янця-Подільського та народне мистецтво Поділля» / А. Паравійчук // Прапор жовтня, 1980. – 13 вересня. – С.2.
8. Паравійчук А. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність / А. Паравійчук // Тези доп. історико-краєзнавчої конф. – Хмельницький, 1965. – С. 110-111.
9. Табенська Ю. О. Традиції жанру «*livred'artiste*» у видавничій діяльності В. Гагенмейстера / Ю. О. Табенська // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 143-147.
10. Урсу Н. О. Кам'янецькаведута / Н. О. Урсу. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 40 с.: іл.